

Анотація

Шерстюк Р.М. Художественные достижения в книгоиздательской деятельности Почаевских василян

Рассмотрено художественно-творческие достижения Почаевской василянкой типографии, влияние на нее геополитических трансформаций, связанных с разделами Польши, выяснены причины, механизмы и последствия ее постепенной ликвидации.

Ключевые слова: греко-униатская церковь, чин святого Василия Великого, Почаевская василянская типография, гравюра, титульный лист, фронтиспис, инициал, заставка, концовка, цензура.

Надійшла до редакції 2.12.2014 р.

УДК 7.034.5

О.В. Сем'яник

ДИАЛОГ КУЛЬТУРИ ТА ІСТОРИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Постановка проблеми. У сучасних суспільно-політичних умовах особливо загострився попит до історичних та культурних традицій. Не зважаючи на високий рівень політизації суспільного життя й пошуків історичної пам'яті українського державотворення, військової звитяги, чимало уваги приділяється національній культурній спадщині. Саме таким пошуком можна охарактеризувати українське бароко, яке, маючи європейське походження, повністю ввібрало притаманні тільки українцям культурні риси і навіть більше того – стало виразником окремих ментальних стереотипів. Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю комплексного, теоретичного дослідження у розкритті специфічних рис українського бароко та його історичної трансформації у сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наука нагромадила достатньо великий комплекс досліджень, які розкривають характер, зміст та світоглядні засади українського бароко. В цьому плані варто виокремити дослідження таких науковців, як С. Айтов [1], О. Титар [9], В. Патерикіна [7].

Разом із тим, проблема історико-культурної ретроспективи ідей українського бароко у ставленні до сьогодення та їх вплив на формування граційної народної свідомості й ментальності, у вітчизняній науці не отримала належної уваги.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є наукове обґрунтування діалогу сучасної культури та культури українського бароко, як основоположної концепції традиційного українства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зауважила у своєму дослідженні В. Патерикіна, наприкінці ХХ ст. відбувся розрив із попередніми культурними стереотипами, що призвело до перегляду базисних засад та відмови від традиційного світогляду [7; 226]. Власне, у наш час іде безперервний пошук чогось нового, абсолютно нетрадиційного, суперечливого. Найяскравіше ці пошуки проявляються у культурі та мистецтві. Утім, в Україні, на наш погляд, відбувається не цілковитий відхід від традиційних культурних та мистецьких тенденцій чи пошук нових стилів, а іде процес так званої національної персоналізації культури, який закономірно повертає нас до власної історико-культурної традиції.

Про визначальний вплив бароко на сьогодення вдало висловився польський літературознавець Ю. Книжановський: «Бароко завершило ту справу, що не була доведена до кінця Відродженням, а саме – воно гуманізувало культуру всієї Європи й усупереч перешкодам, породжуваними політичними й релігійними антагонізмами, витворило спільну інтелектуальну й духовну культуру, чие значення починає належно розуміти й оцінювати тільки сьогочасна наука» [5; 8]. Для України значення бароко визначається і тим, що радянська наука всіляко намагалася, якщо не уникати вивчення, то очорнити дану культурну епоху, побоюючись високого суспільного і мистецького резонансу, який мав би вагомий вплив на національно-визвольний і культурний рух.

Один із перших українських дослідників бароко Д. Чижевський, визначив його як центральну добу в духовній історії України, вважав першим українським Відродженням [1; 56]. Інший український дослідник Б. Парахонський стверджував, що бароко має для українського народу теж саме значення, як доба Ренесансу для італійців, класицизм для Франції, вікторіанська епоха для англійської національної свідомості [6; 104].

Для ґрунтовного з'ясування ступеню впливу бароко на традиційну національно-культурну спадщину та ментальність українців, слід розкрити особливості поширення даного культурного напрямку на українських землях і його досягнення. Власне, термін «бароко» був уведений у загальний обіг у ХVІІІ ст., причому не безпосередніми представниками даного напрямку, а їхніми противниками – класицистами. Останні мистецтво бароко характеризували як цілком негативне явище. Сам стиль бароко виник в Італії наприкінці ХVІ ст. і прийшов на зміну Відродженню.

В Україні бароко набуває специфічних рис, розділившись на два окремі напрями. У Західній Україні (Підляшшя, Галичина, Волинь, Поділля) воно зберегло форми єзуїтського бароко, що залишилося ближчим до свого першоджерела, а у Центральній та Східній Україні (Слобожанщина і Причорномор'я) воно модифікувалося й набрало зовсім оригінального забарвлення – так зване козацького бароко. Різниця між цими двома галузями в основі одного стилю особливо яскраво виявляється в архітектурі, менше – в скульптурі, хоч

добре помітна в скульптурі декоративній; найменше її прослідкувати у малярстві [4]. Власне, зупинимося не на практичному і візуальному змісті мистецьких надбань українського бароко, а на системі світосприйняття, яка була запропонована даним мистецьким напрямом. Внутрішній зміст, яким було сповнене бароко, настільки значний, що дозволяє говорити про бароко не лише як мистецький стиль, а й як про особливу модель світосприйняття. Така світоглядна специфіка культури бароко зумовлена, насамперед, його метафоричністю, незрозумілістю та складністю у розумінні оточуючого світу. Оточуючий світ для людини епохи бароко стає мінливим, сповненим символів, а реальність набуває неоднозначного змісту. Специфікою бароко, як світоглядної течії, є посилення впливу церкви та держави, поєднання їхніх мистецьких мотивів. Такий взаємозв'язок світського і духовного для українця XVIII ст. був абсолютно новим і досить складно піддавався осмисленню, оскільки вітчизняна традиція передбачала чітке розмежування ролі церкви і держави на оточуючий світ. У цьому ракурсі варто звернути увагу на певну специфіку бароко, яка, насамперед, проявилася у сфері літератури. Творцям цієї епохи притаманна складність образів, алегоричність та метафоричність. Закономірно, що літературні твори того часу сповнені нашаруванням смислів та образів. Таке нашарування відбувалося і в людській свідомості і світосприйнятті. Саме тому світогляд українця XVII ст. просякнутий відчуттям трагічної суперечливості людини і світу, в якому вона посідає зовсім не провідне місце, а є розчиненою в його багатоманітності, підпорядкованою середовищу, суспільству, державі [10]. Дійсність викликає у майстрів бароко як захоплення, так і велику печаль. Звідси характерні риси барокового світовідчуття: неспокій, поривання, почуття потужності і ніби недовершеності, намагання поєднати протилежності, навіть суперечності. Тому і в українському бароковому мистецтві співіснують прагнення неможливого й песимізм; пафос боротьби і перемоги та примирення з думкою, що зло сильніше за добро, а смерть сильніша від життя; звеличування слави і сум, образа за людей, охоплених марнославством, марнотою марнот [10].

Якщо ж екстраполювати метафоричність світосприйняття бароко та сьогодення, то можна сформулювати чітку історико-культурну паралель у розумінні людиною основних явищ природи та суспільства. Відмінність полягає у механізмах та засобах, якими оперує сама людина. У час існування бароко, незвіданість оточуючого світу була зумовлена відсутністю інформації про нього, а тому породжувала чудернацькі, а інколи абсолютно дивні уявлення, що мало безпосереднє відображення у мистецькій сфері. Це, у свою чергу, веде до аморфного розуміння подій і явищ, втечі від реальності. Мистецтво, культура та духовна сфера за цих обставин відіграють роль катализатора людської свідомості.

Такі специфічні риси українського світосприйняття, зумовлені духом бароко, визначили характер нашого менталітету. Поширення ідей бароко супроводжувалося нестабільною історичною долею, відсутністю власної державності, постійною боротьбою за свої права, а тому у людини формувалося уявлення про безмежний, неосяжний світ, сповнений суперечностей та несправедливості. Наслідком цього стало витворення у ментальності українців певної меланхолічності, що ґрунтувалася на уявленні про світ непростий, утаємничений, такий, у якому діють різні сили [2; 95–96].

Якщо ж здійснити короткий аналіз мистецьких образів епохи бароко, то вони являли собою пошук нестандартної правди життя, глибинного духовного сенсу історичного процесу. Мистецтво бароко наче зазірнуло у глибини людської душі, відобразило її світло й темряву – саме світлотінь стала у європейському та й українському бароко одним із головних художніх прийомів [10].

Культура бароко, за А. Макаровим, широко відчинила двері перед фантазією, усіма її химерами і найнеймовірнішими сновидними сюжетами – тут і поезика «магічного реалізму» з контрастами світла й темряви, і матеріалізування уявного та багато інших проявів ірраціоналізму [3; 83]. Невипадково сучасні дослідники знаходять у бароко подібність із сюрреалізмом, і там і тут подеколи поєднуються абсолютно несумісні речі: світоглядна абстрактність і натуралістична конкретність у деталях або, навпаки, фотографічне, життєподібне зображення і кричуща неправдоподібність художнього задуму. Такі художні образи є надзвичайно актуальними з точки зору історико-культурної ретроспективи. Визначаючи вплив бароко на ментальність та систему світосприйняття українців варто проаналізувати характер робіт тогочасних художників. Вони у своїх творах прагнули відтворити образно абстрактні поняття – смирення, совість, добродійність, честь, героїство, жертвність. Художник доби бароко вірив у всемогутність образного мислення і тому сміливо поєднував умовне з реальним, стягував різнопросторові і різночасові сюжети в один час і простір, сміливо зображував Діву Марію з гострими мечами в серці (емблема сердечних ран) чи Христа у вигляді міфічного птаха Пелікана (символ самопожертви) [10].

Пошук таких ідеальних образів діячами українського бароко досить сильно закарбувався в українській ментальності. Українська «революція гідності», суспільно-політичні процеси, що відбуваються у нашій країні, продемонстрували прагнення і пошук українцями своїх образів з високим моральним, духовним і культурним змістом. Сучасний світогляд пересічного українця сповнений певною семантикою, яка, не зважаючи на політичний реалізм, заставляє здійснювати постійний пошук чогось кращого, нових ідеалів та форм, як у суспільному житті так і в культурі.

Світоглядна традиція українського бароко має чітку проекцію на сучасні суспільно-політичні уявлення українців та на їхню ментальність. Український дослідник С. Айтов у своїй праці «Дослідження світоглядних і ментальних протиріч культурних систем українського бароко і необмеженого самодержавства: історико-антропологічний та семіотичний аспекти» здійснив ґрунтовний порівняльний аналіз українського та російського бароко [1]. Акцентуючи увагу на поширенні ідей бароко на території Росії, швидше на його несприйнятті, він приходить до висновку, що російські філософи та державні діячі зосередили увагу не на

мистецькому змісті бароко, а виключно на ідеї необмеженої державної влади, запропонованої європейськими філософами XVII ст., Р. Беконом, Д. Локком, Б. Спінозою, Г. Лейбніцом [1]. Саме під впливом державницьких концепцій цих філософів, у Російській імперії Петром I було утверджено теорію самодержавства, за якою імператор знаходився на вершині піраміди чинів і сам був вищим чином, у які його «призначив» Бог [1]. Власне у російському бароко відбулося запозичення класичного мистецького пошуку ідеалу, який під впливом влади, отримав вигляд необмеженого самодержавства – царя. Натомість для України епохи бароко характерно формування образу «ідеального воїна», захисника свого народу, своєї батьківщини [11]. Суттєвою відмінністю таких ідеальних образів українського та російського бароко є протилежні сфери підпорядкування. Якщо для російської традиції характерне повне підпорядкування і послух владі ідеального царя, то український образ «ідеального воїна», є прикладом служіння володаря своєму народу. Такий підхід і є визначальним у ментальності українців і особливо проявляється у наш час. Сучасний образ українця – образ борця за свободу, за волю свого народу. Як влучно зауважила Н. Яковенко, бароко всіляко підтримувало людину нового «національного» типу, промовляючи до неї близькою мовою – від зрозумілої релігійної символіки до буквального запровадження національних мов у всіх сферах письменства [12; 452]. Власне, і в наш час поняття національної самоідентифікації українця асоціюється із українською мовою.

Іншим важливим аспектом епохи бароко, безпосередньо відображеним на ментальності сучасного українця, є філософія. Саме в епоху бароко започаткувалася традиційна українська філософська думка, найяскравішим представником якої є Г. Сковорода. В цьому сенсі варто погодитися з твердженням Н. Сидоренко, що «звернення до філософії Г. Сковороди у сучасному науковому середовищі стало тривіальним» [8]. Дослідниця пояснює це тим, що вивчення української філософії закономірно означало дослідження філософії Г. Сковороди, а на запитання, кого з українських філософів Ви знаєте, необізнаний у тонкощах історико-філософської науки обиватель відразу відповідав: Сковороду [8]. У чому причина такої ситуації і яким чином філософські погляди українського мислителя відображаються на ментальних рисах сучасного українця, зможемо зрозуміти досягнувши так звану «філософію серця» Г. Сковороди. Свої філософські ідеали і думки Г. Сковорода черпав з Біблії. Для мислителя це – не просто Книга, а світ, який, опосередковуючи собою божественний та земний світи, гарантує їх цілісність. Саме через Біблію людина може долучитися до божественної істини. Але це джерело не кожному доступне, бо приховане від «недостойних» особливим світом символів, Біблія – це символічний світ [8]. Власне таке зосередження уваги на духовній сфері, зокрема на Біблії та пошук у ній ідеалів, є традиційним явищем епохи бароко. Г. Сковорода цим традиційним рисам додав притаманний українській духовності елемент «серця», як центрального образу буття людини. Усі антропологічні поняття його вчення, зокрема такі, як «вмирання», «преображення», «народження», «сродність», так чи так пов'язані саме з ідеєю серця. Духовним ідеалом українського мислителя виступала присутність Бога у серці. Саме такий підхід визначав основне гасло Г. Сковороди, про те, що людина може стати кращою не завдяки науковому, технічному чи соціальному прогресові, а скоріше всупереч йому [3; 178].

Відповідь на питання про історико-культурну ретроспективу епохи бароко, її філософського вчення та сьогоденній світ дає у своїй монографії А. Макаров. Розкриваючи зміст та основну суть філософських поглядів Г. Сковороди, його філософію серця та скеровування людини до Бога, він стверджує, що таке духовне повчання – один із найцікавіших моментів стародавньої книжної поезії України [3; 178]. Основним аргументом для А. Макарова в цьому плані виступають бурхливі події нашого часу (індустріалізація й урбанізація, світові війни і революції, поразка НТР і глобальна екологічна криза) засвідчили не триумф, а крах надій численних поколінь на те, що колись у майбутньому людство житиме в умовах «необмеженого виробництва, цілковитої свободи й необмеженого щастя» (Е. Фромм), що воно, не чекаючи на милість Бога, само побудує рай на землі, протиставивши Граду Божому св. Августина свій науково обґрунтований Град Прогресу [3; 178]. З таким висловлюванням важко не погодитися, оскільки бурхливий розвиток суспільства, пришвидшені темпи економічного, політичного і культурного розвитку, спровокували таку ситуацію, що сучасне покоління стало не свідком триумфу людства, а свідком численних прорахунків і жахливих наслідків, до яких призводить науковий, технічний, соціальний і навіть культурний прогрес. Сучасне людство забуло про рису духовності, замінивши її матеріальними ідеалістичними рисами.

Висновки. Таким чином, здійснивши історико-культурну ретроспективу основних ідей українського бароко та визначивши рівень їх впливу на сьогодення, дійшли до таких висновків:

1) українське бароко являє складне поєднання традиційних західноєвропейських культурних уявлень із національним духовним змістом, що дозволяє говорити про нього як окремий напрям не лише культурного життя, а й як про тип світосприйняття;

2) тип світосприйняття епохи бароко простежується у художній літературі, мистецтві, філософії, сповнених пошуком ідеалів, справедливості. Такий підхід сформував властиву українцям ментальну рису – посилення відчуття свободи та боротьби за неї. Вітчизняна історія сповнена численними прикладами героїчної і жертвовної боротьби українців за свою державу і за свої права. Зрештою і сьогодення демонструє нам високий рівень свідомості та свободоловства серед пересічних громадян;

3) українське бароко витворило специфічну модель української ментальності, яка в наш час надзвичайно яскраво проявляється. Зосередження уваги на духовній складовій, так звана «філософія серця», неприйняття зовнішніх ідеалів, дають підстави сподіватися про перспективи культурного, соціального та політичного розвитку нашої нації.

Список використаної літератури

1. *Айтов С. Ш.* Дослідження світоглядних і ментальних протиріч культурних систем українського бароко і необмеженого самодержавства: історично-антропологічний та семіотичний аспекти [Електронний ресурс] / С. Ш. Айтов // Гуманітарний журнал. – 2011, зима-весна. – С. 55–61. – Режим доступу: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9871/1/РАБОТАbarokko.pdf>.
2. *Історія української культури* : навч. посіб. / Н. Д. Пальм, Т. Є. Гетало. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 296 с.
3. *Макаров А. М.* Світло українського бароко / А. М. Макаров. – К. : Мистецтво, 1994. – 288 с.
4. *Міф «українське бароко»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. *Наливайко Д.* Українське бароко: типологія і специфіка [Електронний ресурс] / Д. Наливайко // Українське бароко. – К. : Акта, 2004. – Т. I. – С. 7–20. – Режим доступу: <http://www.acta.com.ua/download>
6. *Парахонський Б.* Бароко: поетика і символіка / Б. Парахонський // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 99–114.
7. *Патерикіна В. В.* Постмодернові мотиви в культурі українського бароко [Електронний ресурс] / В. В. Патерикіна // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 23. – С. 226–237. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/iiv_2011_23_27.pdf.
8. *Сидоренко Н.* Ідея серця у філософії Григорія Сковороди: аспекти тлумачення [Електронний ресурс] / Н. Сидоренко. – Режим доступу: <http://www.medievalist.org.ua/2013/05/blog-post.html>.
9. *Титар О. В.* Бароко та народний стиль у формуванні слобожанської ментальності: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.12 – «Українознавство» (філософські науки) / О. В. Титар. – Х., 2003. – 16 с.
10. *Українська та зарубіжна культура* : навч. посіб. [Електронний ресурс] / М. М. Закович. – К. : Знання, 2007. – 567 с. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science
11. *Шевченко-Савчинська Л.* Ідеальні образи воїна і державця в українській етикетній поезії [Електронний ресурс] / Л. Шевченко-Савчинська. – Режим доступу: <http://www.medievalist.org.ua>
12. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 2 вид., переробл. – К. : Критика, 2005. – 584 с.

Резюме

Здійснено аналіз історичних і культурних зв'язків українського бароко та сьогодення. Увага акцентується на впливі культури бароко на рівень духовної свідомості українців. Встановлюється рівень впливу ідей бароко на становлення духовно-естетичних цінностей українського народу, як основоположних засад національного самозбереження. Проведено порівняльний аналіз причин і особливостей поширення культури бароко та філософської думки того часу і їх трансформація на сучасну свідомість.

Ключові слова: бароко, історико-культурна ретроспектива, історична спадщина, мистецьке надбання, ментальність, духовна культура, національна свідомість.

Summary

Semyanik O. A dialog of culture and a historical tradition through the prism of heritage of the Ukrainian baroque

This article, tells about an analysis of historical and cultural ties of the Ukrainian baroque and modernity. The main attention is focused on the influence of Baroque culture on the level of spiritual consciousness of Ukrainians. There is also Established the degree of influence on the development of baroque ideas of spiritual and aesthetic values of the Ukrainian people as the fundamental principles of national self-preservation. The author a historical and cultural retrospective and carried out a comparative analysis of the causes and characteristics of the spread of Baroque culture and philosophical thought of that time and their transformation on the modern consciousness.

Key words: baroque, historical and cultural retrospectively, historical heritage, artistic heritage, mentality, spiritual culture, national consciousness.

Аннотация

Семьяник О.В. Диалог культуры и исторической традиции сквозь призму наследия украинского барокко

Анализируются исторические и культурные связи украинского барокко и современности. Акцентируется на влиянии культуры барокко на уровень духовного сознания украинцев. Устанавливается степень влияния идей барокко на становление духовно-эстетических ценностей украинского народа, как основополагающих принципов национального самосохранения. Автором осуществляется сравнительный анализ причин и особенностей распространения культуры барокко и философской мысли того времени, их трансформация на современное сознание.

Ключевые слова: барокко, историко-культурная ретроспектива, историческое наследие, художественное достояние, ментальность, духовная культура, национальное сознание.

Надійшла до редакції 28.10.2014 р.